

Derfor skal vi fortsat læse Foucault – især som teologer!



Af lektor, ph.d. Mads Peter Karlsen

I begyndelsen af 1970'erne gik den franske filosof og idéhistoriker Michel Foucault rundt i Paris og undrede sig. Han havde gennem en årrække været involveret i flere sager, hvor minoritetsgrupper kæmpede imod forskellige former for undertrykkelse. De psykiatriske patienter, som han havde arbejdet med i sine unge år, de studerende, som han havde mødt som gæsteprofessor i Tunesien, de indsatte i de franske fængsler, hvis vilkår han søgte at forbedre, de homoseksuelle, som han selv tilhørte.

Foucault havde erfaret et fællestræk ved disse kampe: Den magtudøvelse, som der blevet kæmpet imod, havde hverken karakter af rå vold, politisk manipulation, juridiske sanktioner eller økonomisk udbytning. Den magt, der var på spil her, var rettet imod de kæmpendes individuelle identitet. Det er den erfaring, Foucault sætter på begreb med et ord, der næsten er blevet synonym med hans navn: subjektivering (*subjectivation*).

Det moderne subjekts genealogi

Med termen subjektivering peger Foucault på to centrale forhold ved den moderne magtudøvelse, som allerede ligger i ordet subjekt (*sujet*): At være underkas-

tet en anden gennem kontrol og afhængighed og at være bundet til ens egen identitet gennem samvittigheden og den viden, man har om sig selv. De to aspekter er for Foucault tæt forbundne: Det er i kraft af de sandheder om os selv, som vi påtager os, at vi underkastes en bestemt magtudøvelse.

Det er endvidere en vigtig pointe, som ikke er blevet mindre aktuel med de seneste års opblomstring af identitetspolitikken, at disse sandheder om os selv, ikke så meget er noget, vi påtvinges, som noget, vi gerne og ofte ganske frivilligt selv påtager os. Ja, som vi måske ligefrem vil kæmpe for, at andre bekræfter. At det forholder sig sådan, har ifølge Foucault at gøre med to forhold.

For det første skyldes det forestillingen om, at der er en nødvendig og normativ sammenhæng mellem sandhed og frihed. At kende og ikke mindst udsige sandheden om os selv (og andre) er frisættende; derimod er det modsatte – ikke at ville kendes ved eller rykke ud med sandheden om sig selv (og andre) – tegn på undertrykkelse, censur og selvbedrag. Derfor har vi en forpligtelse til at kende og kendes ved sandheden om os selv og hinanden.

For det andet har vores villighed til at fremsætte og påtage os en bestemt sandhed om os selv ifølge Foucault at gøre med, at fordringen om at gøre dette oftest kommer til udtryk sammen med et tilbud om omsorg og vejledning. I det moderne velfærdssamfund kunne det fx være i form af elevsamtaler, rygestopsamtaler og medarbejderudviklingssamtaler.

I disse mere eller mindre formaliserede vejlednings- og omsorgssituationer inviteres eller opfordres vi med henvisning til vores eget bedste til at fremsige sandheden om os selv: Hvordan kan det være, at vi ikke kan sidde stille i matematiktimerne og dermed ikke får lært det, vi skal? Hvorfor tror vi, at vi ikke kan holde op med ryge og dermed risikerer at dø? Hvilke årsager mener vi selv er skyld i, at vi bliver stressede, og dermed ikke kan gøre vores arbejde ordentligt?

Gennem disse samtaler forpligtes vi samtidig på den sandhed, som vi udsiger om os selv. Der etableres derved en subtil magtrelation mellem den, der forpligter sig gennem den sandhed, som hun udsiger om sig selv, og så den, der opfordrer til og bevidner denne sandhedsudsigelse. Læreren, lægen og mellemlederen kan således altid holde os fast på det, vi har sagt om os selv: "Du har jo selv sagt det ..."

Det er afsættet for Foucaults filosofiske arbejde, opsummeret i nøgleteksten *Le sujet et le pouvoir*, nemlig at skrive historien om de forskellige måder, hvorpå mennesker i vores kulturkreds er blevet gjort til subjekter.

En sådan historieskrivning eller genealogi handler kort sagt om at problematisere samtidens selvfølgeligheder om, hvem vi er, ved hjælp af fortidens

fremmedhed for at åbenholde fremtidens muligheder for, at vi kan blive noget andet. Foucaults anliggende er således – i forlængelse af Kants bestemmelse af oplysning som menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed – på én gang kritisk og opbyggeligt.

Teologisk relevans

Foucaults filosofiske projekt er relevant for teologien af mindst to grunde. For det første bliver teologien mindet om sin egen kritiske og ikke mindste selvkritiske impuls. Det er nemlig ikke kun filosofien, der bør tage Hegels advarsel om ikke at forfalde til ren opbyggelighed alvorligt. Det gælder også teologien. Foucault forstår som antydet sit eget projekt som et forsøg på at gentage den kritiske etos, han finder i Kants berømte essay om oplysning, nemlig en vilje til ikke at lade sig regere eller lede af andre, til at stille spørgsmål ved de måder, hvorpå vi regeres og ledes (*comment ne pas être gouverné?*).

Derfor er det måske overraskende, at Foucault peger på Bibelen og dens rolle efter reformationen som det historiske udgangspunkt for denne kritiske etos. Bibelen bliver særligt med Luther målestokken for teologiens kritik af kirkens magt og dens måde at regere på, hævder Foucault i en forelæsning fra 1978 med den sigende titel *Qu'est-ce que la critique?*

For det andet spiller kristendommen en hovedrolle i Foucaults komplekse undersøgelse af, hvordan det moderne subjekt – og de viden- og magtformer, der understøtter det – er blevet til. Det er en undersøgelse, der udfoldes i to tætforbundne forskningsprojekter fra midten af 1970'erne frem til Foucaults død i 1984

om regeringskunstens og seksualitetens historie.

Pastoralmagt og bekendelse

I den genealogi over den moderne regeringskunst, som Foucault udarbejder i sine forelæsninger på Collège de France fra 1975 til 1980, fremhæver han to fundamentale slægtsskabslinjer. På den ene side den politiske tænkning, der udvikles i den antikke græske bystat, og på den anden side den ledelsesform, som ifølge Foucault opstår i oldkirken, og som han benævner pastoral magt (*pouvoir pastoral*). Denne betegnelse henviser til forestillingen om, at den, der udøver magt, opfører sig som en hyrde, der drager omsorg for sin flok.

Pastoralmagt er kort sagt er en form for ledelse, hvor en bestemt person – pastoren – gennem individuel vejledning og omsorg for den enkeltes dennesidige livsførelse arbejder for at sikre hendes sjæls frelse i det hinsides. Afgørende herfor er, at pastoren har indgående kendskab ikke alene til den enkeltes handlinger, men også til dennes tanker, følelser og begær, idet disse risikerer at vildlede den enkelte på dennes vej mod frelsen. Den enkelte er derfor forpligtet til at søge sandheden om sig selv og til at dele denne sandhed med pastoren. Pastoralmagt er således en magtudøvelse, som baserer sig på en bestemt form for sandhedsudsigelse: bekendelsen (*l'aveu*).

Med bekendelse mener Foucault hele den række af forskellige teknikker, fra oldkirkens bodsøvelser og munkevæsnets selvgranskning over den katolske kirkes institutionaliserede skriftemål til protestantismens sjælesorgspraksis, hvorigennem den pastorale ledelse i én

og samme bevægelse afdækker og pålægger den enkelte en indre, skjult sandhed om sig selv. For Foucault udgør den kristne bekendelse arketyperen for den subjektiverende magtudøvelse, som han mener kan genfindes overalt i det moderne velfærdssamfund: I bekendelsen bliver den enkelte igennem den sandhed om sig selv, som hun er forpligtet på at afsløre over for pastoren, netop samtidig underkastet denne sandhed.

En af de væsentligste følger af kristendommens pastorale ledelse er da også fremkomsten af en bestemt subjektivitet, nemlig kødet (*la chair*) eller det begærende subjekt (*le sujet de désir*), som i dag er blevet indlejret i nye sammenhænge uden for kirken (fx i psykoanalysen), og hvis tilblivelse Foucault undersøger nærmere i det posthumt udgivne fjerde bind af seksualitetens historie.

Det begærende subjekt

Den centrale figur i undersøgelsen af det begærende subjekt er Augustin, som indstifter det, Foucault betegner som eksistensens libidinalisering. Augustin beretter i sine *Bekendelser*, hvordan han i forlængelse af sine erindringer om kærligheden til sine ungdomsvenner spørger sig selv, om der under disse tilsyneladende uskyldige følelser ikke alligevel lå noget, der hørte kødet til. For Foucault er den mistænksomhed, som her gør sig gældende, udtryk for en splittelse i subjektet, eller rettere i subjektets vilje, der for Augustin viser sig legemligt i den ufrivillige erektion. Det er netop denne splittelse, der ligger til grund for subjektets erfaring af sig selv som mangelfuldt.

Det begærende subjekt er ifølge Foucault mangelfuldt i dobbeltforstand. Det

burde for det første være noget andet, end det er: Det burde være et rent og ubesmittet subjekt, og derfor må det konstant søge at afsløre og afstå fra dets lystfyldte tanker og følelser. Det kristne subjekt kan derfor paradoksalt nok også kun afdække sandheden om sig selv gennem et vedvarende afkald på sig selv. Det er denne forestilling om en mere oprindelig, men nu tabt, tilstand (syndefaldsmyten), som driver det kristne subjekts bestandige selvgranskning og selvafkald.

For det andet er det kristne subjekt mangelfuldt i betydningen utilstrækkeligt: Uanset hvor meget det gransker sig selv, er det aldrig nok, fordi jo mere det gransker sig selv og sit begær, desto mere må det fornægte sig selv og sit begær, og jo mere det fornægter sig selv og sit begær, desto mere må det granske sig selv og sit begær. Bekendelsens begærende subjekt indstifter således en intim forbindelse mellem seksualitet, subjektivitet og sandhed, der bliver afgørende for den pastorale magtudøvelse, men også en selvets hermeneutik (*herméneutique de soi*), som konstituerer et særligt selvforhold.

Teologisk selvbesindelse efter Foucault

Afslutningsvis må vi vende tilbage til den opfordring til teologisk selvkritik, som Foucault mener, at kristendommen

rummer. Når vi i forlængelse af reformationsjubilæet i 2017 for eksempel ustandselig skal høre om alle de herligheder – tillid, frihed, socialt ansvar – som det moderne samfund skylder den lutherske kristendom (hvis ikke ligefrem Luther selv), så udgør Foucaults undersøgelse af pastoralmagten en kærkommen påmindelse om, at disse fænomener måske ikke altid er helt uskyldige.

Omvendt kan Foucaults læsning af Augustin måske få os til at overveje, om vi nu også bare kan afskrive læren om arvesynden som et utidssvarende levn fra en kropsforskrækket og åndsformørket fortid – sådan som en del teologer synes at mene. Kunne det være, at Augustins libidinalisering af eksistensen – og læren om arvesynden som ligger til grund herfor – udtrykker en for vores selvforståelse fortsat skelsættende indsigt i menneskets forhold til sig selv, nemlig erfaringen af én selv som en anden, som Foucaults kollega Paul Ricœur har udtrykt det? Det er en indsigt, der er højaktuel i en tid, hvor vi har ualmindelig travlt med at påberåbe os vores identitet.

PS. Har man efter endt læsning fået lyst til mere, så er der en Foucault-læsekreds på fakultetet, hvor alle er velkomne. Skriv gerne til mpk@teol.ku.dk eller lan@teol.ku.dk for yderligere information.